

«Στα ίχνη του αρχαίου Πειραιά»

Καλημέρα σας,

Είμαστε από το Πρότυπο Γενικό Λύκειο της Ιωνιδείου Σχολής Πειραιά και με την σημερινή παρουσίαση θα βαδίσουμε στα ίχνη του αρχαίου Πειραιά, όπως είναι και ο τίτλος της εργασίας μας.

Σκοπός μας είναι να παρουσιαστεί ο τόπος μας, ο Πειραιάς, στην αρχαία του όψη και να προβληθεί το αρχαίο παρελθόν του σε ό,τι αφορά στα λιμάνια και στα τείχη.

Ο Πειραιάς είναι πόλη της Αττικής και ο σημαντικότερος λιμένας της Ελλάδας και της ανατολικής Μεσογείου.

Διαθέτει τρεις “αυτοφυείς” λιμένες (Μέγα Λιμάνι, Ζέα, Μουνιχία) και με τα έργα που εκτελέστηκαν ήδη από την αρχαιότητα, αναδείχθηκε σύντομα σε ασφαλέστατο πολεμικό και άρτιο σε συγκρότηση, οργάνωση και εκμετάλλευση εμπορικό λιμάνι.

Ανακηρύχθηκε δήμος το 517 π.Χ. στη διοικητική μεταρρύθμιση του Κλεισθένη, άρχισε όμως να ακμάζει μετά τη Μάχη του Μαραθώνα, το 492/493 π.Χ., οπότε και ο Θεμιστοκλής αναδείχθηκε “επώνυμος άρχων” .

Τότε κατάλαβε ότι η δύναμη της πόλης βρισκόταν στην θάλασσα και μετέφερε το επίνειο της πόλης της Αθήνας από το Φάληρο στον Πειραιά, για να μετατρέψει την Αθήνα στην μεγαλύτερη ναυτική δύναμη της Μεσογείου.

Κατά τη διάρκεια του χρυσού αιώνα του Περικλή, στην περίοδο 451-431 π.Χ. ολοκληρώθηκε η οικοδόμηση και η οριστική διαμόρφωση του Πειραιά σύμφωνα με ένα υποδειγματικό, για την εποχή, πολεοδομικό σχέδιο που είχε εκπονηθεί από τον διάσημο αρχιτέκτονα και πολεοδόμο Ιππόδαμο το Μιλήσιο.

Από το λεξικό Σουίδα, αλλά και από το “Άττικῶν ὀνομάτων συναγωγή” του Πανσανίου μαθαίνουμε πως ο Πειραιάς μέχρι και το 1550 π.Χ. ήταν νησί και χωριζόταν από την υπόλοιπη Αττική με μία λιμνοθάλασσα. Την ίδια πληροφορία εντοπίζουμε και στα “Γεωγραφικά” του Στράβωνος.

Πολλοί αρχαίοι συγγραφείς ετυμολογούν τη λέξη «Πειραιεύς» από το «περαιεύς» που σημαίνει ο πορθμεύς, δηλαδή αυτός που αναλαμβάνει να μεταφέρει τον κόσμο, να τον περάσει απέναντι, από τη Φαληρική ακτή στην απέναντι όχθη της νήσου του Πειραιά.

Σταδιακά συνδέθηκε με την Αττική εξαιτίας προσχώσεων που μετέφεραν τα ποτάμια Ιλισσός και Κηφισός. Έτσι, η λωρίδα θάλασσας μεταμορφώθηκε αρχικά σε έλος και αργότερα σε πηλώδη

περιοχή, δηλαδή έναν λασπότοπο, το λεγόμενο «αλίπεδον», ονομασία που διατηρείται μέχρι και σήμερα. Πρόκειται για την περιοχή Αλίπεδο (σημερινό Φάληρο)

Επίσης, το κεντρικό σημερινό λιμάνι ονομαζόταν Κάνθαρος, πιθανότατα εξαιτίας του σχήματος της λιμενολεκάνης που παραπέμπει στο ομώνυμο αγγείο, καθώς και «μέγας λιμίν», διότι επρόκειτο για τον μεγαλύτερο από τους τρεις φυσικούς όρμους του Πειραιά.

Ο Κάνθαρος χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως εμπορικός λιμένας και με τον καιρό αναδείχθηκε ως ο σημαντικότερος εμπορικός λιμένας της Μεσογείου στην αρχαιότητα, με δυνατότητα φιλοξενίας έως και 400 πλοίων. Είχε όμως και στρατιωτική χρήση, κάτι που καταδεικνύει και η ύπαρξη 94 νεωσοίκων, όπου επισκευάζονταν οι πολεμικές τριήρεις ή ναυπηγούνταν νέες όταν το απαιτούσαν οι περιστάσεις.

Ο Πειραιάς ωστόσο διαθέτει, όπως είπαμε, και δύο μικρότερα λιμάνια, της Ζέας (Πασαλιμάνι) και της Μουνιχίας (Τουρκολίμανο ή Μικρολίμανο), ικανά να προσφέρουν αμυντική ασφάλεια στο μεγάλο λιμάνι και είχαν διατεθεί εξ ολοκλήρου για τις πολεμικές ναυτικές ανάγκες της Αθήνας. Προτιμήθηκαν σε σχέση με το μεγάλο λιμάνι λόγω της πληρέστερης ασφάλειας που παρείχε ο υπερκείμενος σ' αυτούς λόφος Μουνιχίας.

Το λιμάνι Ζέας πήρε το όνομά του από το ομώνυμο δημητριακό. Ειδικότερα, από το λεξικό του Ησυχίου μαθαίνουμε πως η Ζέα ήταν ένα από τα λιμάνια του Πειραιά, έτσι αποκαλείται από τον καρπό της ζειάς

Το λιμάνι της Ζέας αποτελούσε τον μεγαλύτερο πολεμικό λιμένα του Πειραιώς. Εκεί εντοπίζουμε και τους νεωσοίκους, που παρείχαν φύλαξη και προστασία των τριηρών, κυρίως κατά τους χειμερινούς μήνες.

Οι νεώσοικοι είναι τα αρχαιότερα δημόσια κτήρια του Πειραιά. Ο συνολικός τους αριθμός δεν είναι μέχρι στιγμής γνωστός, ωστόσο, σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες, στα τρία λιμάνια του Πειραιά τον 4ο π.Χ. αιώνα υπήρχαν 372 νεώσοικοι, σε κάθε έναν εκ των οποίων στεγαζόταν μία τριήρης ή δύο μικρότερα πολεμικά πλοία. Από αυτούς οι 82 βρίσκονταν στη Μουνιχία, οι 196 στη Ζέα και οι 94 στον Κάνθαρο.

Οι νεώσοικοι της Ζέας, τα κατάλοιπα των οποίων διατηρούνται καλύτερα και δείγματά τους υπάρχουν στο υπόγειο πολυκατοικίας στη γωνία της Ακτής Μουτσοπούλου με την οδό Σηραγγείου, ήταν μακρόστενα οικοδομήματα –μπορούσαν να φιλοξενήσουν ολόκληρη μια τριήρη έξω από το νερό–, κτισμένα σε επικλινές έδαφος, παράλληλα και πυκνά σε όλο το μήκος της παραλίας, με στέγη από κεραμίδια και εσωτερικές, κατά μήκος κιονοστοιχίες.

Εκεί φυλάσσονταν τον χειμώνα ή ανάμεσα στις εκστρατείες τα πλοία και κάποια ξύλινα εξαρτήματα τους. Είχαν άνοιγμα προς τη θάλασσα και το επικλινές έδαφος σε κλίση προς το νερό επέτρεπε να τραβιούνται τα πλοία εύκολα στη στεριά.

Ο μεγάλος αριθμός των τριηρών του πολεμικού ναυτικού της Αθήνας απαιτούσε, εκτός από τους νεωσοίκους, και χώρους για τη φύλαξη της υπόλοιπης εξάρτυσης των πλοίων αυτών.

Οι αποθηκευτικοί αυτοί χώροι ήταν απλές ξύλινες κατασκευές και ονομάζονταν “σκευοθήκες”. Η πιο γνωστή είναι η Σκευοθήκη του Φίλωνος, ένα τεράστιο σε μέγεθος οικοδόμημα, εντός του οποίου εκθέτονταν όλα τα κινητά μέρη και τα εξαρτήματα των πλοίων, όπως ιστία, σχοινιά, κουπιά, σκάλες, τέντες και κάθε είδους εξάρτημα για να μη φθείρεται, εκτεθειμένο στους ανέμους και στις βροχές, όταν τα πλοία δεν επιχειρούσαν στη θάλασσα. Η βόρεια πλευρά της βρέθηκε στην οδό Υψηλάντου 170.

Ο Λιμένας Μουνιχίας είναι ο τρίτος και μικρότερος φυσικός λιμένας του Πειραιά. Χαρακτηριζόταν πολεμικός λιμένας (δηλαδή σημερινός ναύσταθμος) της αρχαίας Αθήνας. Γύρω από τη λιμενική λεκάνη, και σε απόσταση 60 μέτρων από την προκυμαία, υπήρχε περιφρακτικό τείχος για την προστασία των τότε δημοσίων λιμενικών εγκαταστάσεων. Ταυτόχρονα, είναι και ο αρχαιότερος, καθώς εδώ πρωτοκατοικείται ο Πειραιάς περίπου στην τελική νεολιθική εποχή (4.500 – 3200 π.Χ.)

Ο Ελλάνικος στο έργο του "Ατθίς" αναφέρει ότι το όνομά του ετυμολογικά προέρχεται από τον ήρωα Μούνιχο που πρώτος φέρεται να κατέλαβε το λόφο αυτό, όπου και ίδρυσε στη κορυφή του το αρχαίο Ιερό της Μουνιχίας Αρτέμιδος.

Υπάρχει επίσης η εκδοχή ότι ο Μούνιχος ήταν ο πρώτος μυθικός βασιλιάς του Πειραιά, ο οποίος επέτρεψε στους Μινύες, προϊστορικό ελληνικό έθνος που κατοικούσε στη Βοιωτία, να εγκατασταθούν στην περιοχή αφού εκδιώχθηκαν από τη Βοιωτία.

Ο λόφος της Μουνιχίας (η σημερινή Καστέλλα) στην αρχαιότητα ήταν η Ακρόπολη του Πειραιά.

Πρώτη οχύρωσή της έγινε από τον Ιππία τον μεγαλύτερο γιο του Πεισίστρατου το 511 π.Χ.. όταν επιχείρησε να μεταφέρει εκεί την έδρα της διαμονής του. Στη συνέχεια ο λόφος οχυρώθηκε από τον Θεμιστοκλή κατά την περίοδο της εκτέλεσης των αμυντικών έργων του Πειραιά.

Το ότι ήταν ο μικρότερος των δύο άλλων λιμένων το μαρτυρά ο μικρός αριθμός των νεωσοίκων, που ήταν μόνο 82. Οι νεώσοικοι αυτοί που ήταν γύρω από τον λιμένα είχαν μήκος ο καθένας 37 μ. και πλάτος 6,25 μ. και καταλάμβαναν κατά πλευρά μήκος προκυμαίας 512 μ., (το συνολικό μήκος της ήταν περίπου 600 μ.). Το υπόλοιπο τμήμα θα πρέπει να θεωρείται ως αναγκαίος χώρος επισκευών και ναυπήγησης των αρχαίων πολεμικών σκαφών.

Σε έναν χαμηλό λόφο στα νοτιοανατολικά του λιμανιού εκτεινόταν το σημαντικό ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι στα Ελληνικά του Ξενοφώντα (Βιβλίο 2. Κεφάλαιο 4. §11), όπου περιγράφεται η μάχη των ολιγαρχικών και των δημοκρατικών υπό την ηγεσία του Θρασύβουλου λίγο πριν την πτώση του καθεστώτος των Τριάκοντα διαβάζουμε: [11] «...Οι επαναστάτες δοκίμασαν στην αρχή να τους εμποδίσουν, αλλά βλέποντας ότι ο περίγυρος του Πειραιά, μεγάλος καθώς ήταν, χρειαζόταν πολυάνθρωπη φρουρά για την επάνδρωσή του ενώ αυτοί ήταν λίγοι, συσπειρώθηκαν στη Μουνιχία. Τότε οι ολιγαρχικοί πήγαν στην Ιπποδάμειο Αγορά· πρώτα παρατάχτηκαν έτσι ώστε να πιάνουν όλο το φάρδος του δρόμου που οδηγεί στο ιερό της Άρτεμις της Μουνιχίας και στο Βενδίδειο...»

Επίσης από τον Ξενοφώντα μαθαίνουμε ότι βασικός όρος ειρήνευσης και τερματισμού του Πελοποννησιακού πολέμου ήταν η κατεδάφιση των Μακρών τειχών και των τειχών του Πειραιά. Ας δούμε, λοιπόν, ποια ήταν αυτά τα τείχη και ποια η σημασία τους για την ευρύτερη αττική γη.

Όταν ο Θεμιστοκλής διετέλεσε επώνυμος άρχοντας των Αθηνών ενέταξε στο ναυτικό του πρόγραμμα και την εκτενή οχύρωση του Πειραιά, για να εξασφαλίσει την προστασία του αθηναϊκού στόλου. Τα πρώτα τείχη άρχισαν να χτίζονται γύρω στο 493 π.Χ. από τον ίδιο, αλλά οι εργασίες διακόπηκαν από την περσική εισβολή στην Ελλάδα και συνεχίστηκαν μετά το τέλος της.

Το Θεμιστόκλειο τείχος είχε μήκος 11 χλμ. περίπου, προστάτευε τα τρία λιμάνια, χωρίς την ακτή της Πειραιϊκής χερσονήσου. Είχε ύψος περίπου 8 μέτρα και πλάτος 4,5-5 μέτρα, ώστε να ήταν αδύνατη κάθε επίθεση εναντίον του.

Ανά 45-100 μέτρα βρίσκονταν κυκλικοί αμυντικοί πύργοι διαμέτρου 10 μέτρων κατά μήκος όλης της οχυρωματικής γραμμής και ιδιαίτερα στα χερσαία και ευπρόσβλητα σημεία. Ήταν χτισμένο με μεγάλους πλίνθους από ακτίτη λίθο, δηλαδή πέτρα από τα ντόπια λατομεία της Πειραιϊκής.

Στις μέρες μας τα Θεμιστόκλεια τείχη σώζονται σε πολύ λίγα σημεία. Συγκεκριμένα εντοπίζονται στη Μαρίνα της Ζέας, στην Ηετιώνεια πύλη και κάποια ακόμα τμήματα της οχύρωσης σώζονται στην είσοδο της σύγχρονης πόλης στην οδό του 34ου Συντάγματος όπου βρίσκονται και οι δύο κύριες πύλες των αρχαίων οχυρώσεων.

Μετά την ολοκλήρωση της οχύρωσης του Πειραιά, το 477 π.Χ. παρουσιάστηκε για πρώτη φορά η ανάγκη της ένωσης της Αθήνας και του επινείου της μέσω ενός καλά προστατευμένου διαδρόμου, έργο που θα εξασφάλιζε αφενός την προστασία των κατοίκων της Αττικής σε περιόδους πολέμου και αφετέρου την αδιάκοπη και ασφαλή επικοινωνία με τα μεγάλα λιμάνια του Φαλήρου και του Πειραιά.

Κύριος εκφραστής της άποψης αυτής υπήρξε ο Κίμωνας -γιος του Μιλτιάδη- ο οποίος θέτει ουσιαστικά τις βάσεις για την ραγδαία ανάπτυξη του αθηναϊκού εμπορίου.

Για τον λόγο αυτό κατασκεύασε τα Μακρά Τείχη, ένα αρχικό Βόρειο τείχος μήκους 7.000 μέτρων, που συνέδεε το φρούριο της Αθήνας με το φρούριο του Πειραιά και ένα άλλο το «Φαληρικό» μήκους 6.300 μέτρων, που συνέδεε την Αθήνα με το Φάληρο. Αυτά τα Μακρά Τείχη είχαν το επιπλέον πλεονέκτημα να εξασφαλίζουν ευρύτητα χώρου ανάμεσα στην πόλη και στη θάλασσα.

Ο Περικλής θα δώσει στα Μακρά Τείχη την οριστική τους μορφή περιορίζοντας την έκτασή τους σε έναν διάδρομο πλάτους 183μ ανάμεσα στην Αθήνα και τον Πειραιά, με την οικοδόμηση το 445 π.Χ. του Διαμέσου ή Νοτίου τείχους, μεταξύ του Φαληρικού και του Βόρειου Μακρού Τείχους. Η Αθήνα μετατράπηκε έτσι σε μία νησίδα μέσα στην Αττική, αποκομμένη από το αγροτικό σώμα της, προστατευμένη όμως από τη θάλασσα, που ελέγχει ο στόλος της.

Σήμερα τα ερείπια του Βόρειου Μακρού Τείχους βρίσκονται κάτω από τη σύγχρονη Λεωφόρο Αθηνών- Πειραιώς. Τμήματα του Νοτίου σκέλους των Μακρών Τειχών του λεγόμενου Διαμέσου Τείχους, έχουν σποραδικά αποκαλυφθεί κατά μήκος του άξονα των γραμμών του τρένου, στον Ταύρο, το Μοσχάτο, την Καλλιθέα και στην περιοχή του Νέου Φαλήρου, παράλληλα και σε μικρή απόσταση από την οδό Πειραιώς.

Ο Αστικός Πυλών ή Πύλη του Άστεως ήταν η κύρια πύλη εισόδου στον Πειραιά, η πιο δυτική πύλη, η οποία σήμερα περικλείεται από τις οδούς Πύλης, Ομηρίδου Σκυλίτση και Κολοκοτρώνη. Από εκεί, έξω από το Βόρειο σκέλος των Μακρών Τειχών περνούσε ο κύριος δρόμος για τις μεταφορές προς την Αθήνα, η «αμαξιτή οδός».

Η πύλη είχε δύο ανοίγματα: ένα προς τη μεριά της πόλης και ένα προς τα έξω. Μεταξύ των δύο ανοιγμάτων υπήρχε μια αυλή. Στον ίδιο τύπο πύλης με αυλή ανήκουν και οι δύο κεντρικές πύλες της Αθήνας, η Ιερά Πύλη και το Δίπυλο. Στην πρώτη της φάση, τη θεμιστόκλεια, η πύλη ενισχυόταν από κυκλικούς πύργους, ενώ στη δεύτερη φάση που βλέπουμε σήμερα από ορθογώνιους πύργους.

Όταν χτίστηκε το Νότιο σκέλος των Μακρών Τειχών δημιουργήθηκε ανάγκη για μια νέα πύλη. Τότε οικοδομήθηκε η Διαμέσου πύλη, παρόμοια με τον Αστικό Πυλώνα, σε απόσταση 170 μ. από αυτόν στην σημερινή οδό 34ου Συντάγματος. Σε αυτήν κατέληγε η «διά Κοίλης οδός» που ξεκινούσε από την περιοχή της Κοίλης, μεταξύ Φιλοπάππου και Πνύκας και συνέδεε την Αθήνα με τον Πειραιά μέσα από τα Μακρά Τείχη. Ήταν ο συντομότερος και ο ασφαλέστερος δρόμος σε περίοδο πολέμου.

Η τρίτη πύλη η Ηετιώνεια ή αλλιώς Πύλη Αφροδισίου, λόγω του Αρχαιοελληνικού ναού της Ευπλοίας Αφροδίτης που υπήρχε στο σημείο, βρίσκεται στη χερσόνησο της Ηετιώνειας στη βορειοδυτική πλευρά του Μεγάλου Λιμένα, στην περιοχή της σημερινής Δραπετσώνας. Πήρε το όνομά της από τον μυθικό ήρωα του Πειραιά Ηετίωνα, θεωρούνταν πολύ σημαντικό οχυρωματικό έργο για την άμυνα του Πειραιά, απ' όπου περνούσαν μόνο στρατιωτικές δυνάμεις.

Κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο μόλις οι Πελοποννήσιοι εισέβαλαν στην Αττική το 431 π.Χ., οι κάτοικοί της βρήκαν καταφύγιο στα τείχη του Πειραιά και στα Μακρά Τείχη. Ο μεγάλος συνωστισμός που δημιουργήθηκε μάλιστα συνέβαλε καθοριστικά στη μετάδοση του λοιμού που στοίχισε τη ζωή στον ίδιο τον Περικλή το 429 π.Χ. αλλά και σε χιλιάδες άλλους Αθηναίους πολίτες.

Αν και όλα τα τείχη κατεδαφίζονται το 404 π.Χ., μετά τη σκληρή ήττα των Αθηναίων στον Πελοποννησιακό πόλεμο, ξαναχτίστηκαν το 394 π.Χ. από τον στρατηγό Κόνωνα με περσικά χρήματα. Τα νέα τείχη ήταν μεγαλύτερα μήκους 13-14 χλμ και περιέκλειαν πια ολόκληρη την Πειραιϊκή ακτή. Έτσι, έγιναν ακόμη πιο ανθεκτικά σε εχθρικές επιθέσεις. Το μόνο που αλλάζει σ' αυτά είναι το σχήμα των πύργων που γίνεται ορθογώνιο 4x6 μέτρων και προστίθενται επάλξεις. Κατασκευάζονται από πέτρα στο εξωτερικό τους μέρος και από ένα μίγμα χώματος, χαλικιών και πετρών στο εσωτερικό τους.

Το οχυρωματικό αυτό σύστημα της πόλης άντεξε έως το 86 π.Χ., οπότε ο Ρωμαίος στρατηγός Σύλλας, μετά από φοβερή πολιορκία, κατέστρεψε την πόλη της Αθήνας και του Πειραιά. Κατεδαφίζονται τα τείχη, οι νεώσοικοι, η Σκευοθήκη του Φίλωνος και όλα τα κτήρια και οι λοιπές λιμενικές εγκαταστάσεις. Τα Μακρά Τείχη και ο περίβολος του Πειραιά δεν ξαναχτίζονται ποτέ και η άλλοτε ανθούσα και σπουδαιότατη ναυτική πόλη ερημώνει.

Η πόλης μας παρουσιάζει έντονο αρχαιολογικό ενδιαφέρον ως άμεσα συνδεδεμένη με αυτή της Αθήνας. Στο βίντεο που ακολουθεί προσπαθήσαμε να καταδείξουμε αυτή τη σύνδεση των δύο πόλεων κατά την κλασική εποχή. Τα τελευταία χρόνια το αρχαίο της παρελθόν απασχόλησε ιδιαίτερα την έρευνα και αναδείχθηκε περαιτέρω μέσω των πρόσφατων εργασιών κατασκευής του τραμ και του μετρό. Κάποια βασικά τοπόσημα του κλασικού παρελθόντος της προβάλαμε σήμερα, μένουν αρκετά ακόμα για να αξιοποιηθούν σε επόμενη παρουσίαση. Πολλές σχετικές πληροφορίες μπορούμε να βρούμε και στο βιβλίο του Στρατή Μαϊστρέλλη, πρώην καθηγητή του Λυκείου της Ιωνιδείου Σχολής Πειραιά και Σχολικού Συμβούλου Φιλολόγων, που έχει εκδώσει το σχολείο μας: «Ο Πειραιάς στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», εκδόσεις Ιωνιδείου Σχολής Πειραιά. Κλείνουμε με την προβολή του βίντεο που δημιουργήσαμε.

Ευχαριστούμε για το χρόνο που μας διαθέσατε!